

Noll Rüdiger²⁵

Vallások közötti párbeszéd Európában²⁶

Hadd kezdjem azzal, hogy mennyire hálás vagyok a Szegedi Tudományegyetemnek és a Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézetének, hogy ma itt lehetek ezen a nagyon fontos konferencián, amelynek címe „Kulturális identitás: a vallás szerepe Európában”. Vendégként érzem a szívélyes fogadtatást és azt, hogy számos különböző háttérből érkezett ember között kialakult élénk vita része vagyok. Köszönöm, hogy összehoztak minket ezen a nagyon kellemes helyen, azon a Magyarországon, amelyet történetileg nagyon sok különböző kulturális behatás ért.

Az Európai Egyházak Konferenciájának dolgozom, annak Egyház és Társadalom Bizottságában, amely a 120 tagegyház közös álláspontját képviseli az európai intézmények, ti. az EU, az Európa Tanács és az EBESZ felé. Ez egy kizárólag keresztény szervezet, bár gyakran gondolkodik vagy tevékenykedik közösen, más vallású partnerekkel vagy vesz részt olyan konfliktushelyzetek megoldásában, amelyeknek vallási eleme is van. Személyemben inkább gyakorlati szakember vagyok, nagyon örvendek, hogy meghívtak, hogy része legyen ennek a tudományos, akadémiai közegnek. Úgy hiszem, hogy sokkal erősebb kötelék kell, hogy kialakuljon az akadémikus elmélkedés és a kutatás valamint a vallások közötti párbeszéd és a politika között. A vallások közötti párbeszéd s úgy a politikai cselekvés is szükségét érzi egy szilárd tudományos alapnak, mint háttérnek, ahhoz, hogy megtalálják és megtartsák irányukat, és hogy életképes alternatívákat ajánlhassanak.

A téma, amit a szervezőktől kaptam óriási: „a vallások közötti párbeszéd Európában”, és ennek kapcsán pár al-témát is megjelöltek: arra kértek, hogy osszak meg legjobb gyakorlatokat, illetve osszam meg álláspontomat a vallás szerepéről Európában az európai intézmények vonatkozásában. Ez egy igen hosszú napirend ilyen rövid időre, a témák közül párral kapcsolatban rövid kell, hogy legyenek, talán túl rövid is. Hadd kezdjem pár jó gyakorlat (good practice) felvillantásával.

Jó gyakorlatok

Számos európai országban vannak vallásközi tanácsok a keresztény tanácsok mellett, ahol az a különböző hitű, hagyományú képviselők összejönnek azért, hogy egymástól tanulhassanak, hogy megosszák vallási hagyományait, és hogy közös aggodalomra okot adó ügyeket vitassanak meg. Ilyen vallásközi, ökumenikus tanácsok léteznek pl. Norvégiában, Franciaországban, Nagy Britanniában is, Oroszországban, Bosznia-Hercegovinában és Albá-

²⁵ Noll Rüdiger, igazgató, Egyház és Társadalom Bizottság, Európai Egyházak Konferenciája
²⁶ „Kulturális identitás: a vallás szerepe Európában” című konferencián (2013. április 25.) elhangzott előadás alapján

niában is, hogy pár országot említsünk. Úgy tudom, hogy Magyarországon még nincs ilyen intézmény, de legalább van intenzív párbeszéd a zsidó és keresztény közösség között. A vallásközi tanácsok fontos jelei önmagukban is annyiban, amennyiben megmutatják, hogy a vallási közösségek készek együtt munkálkodni a közjóért saját társadalmaikban és azt, hogy készek és képesek közös ügyekkel és a közöttük feszülő potenciális konfliktussal való szembenézésre. Az még sokkal jelentősebb, amikor ezek a vallásközi tanácsok és a párbeszéd közös tevékenységhez vezet, a béke és megbékélés jegyeihez.

2011. szeptember 12-én, csak egy nappal a 2001. szeptember 11-i new yorki és washingtoni terrortámadások után, különböző európai vallásközi tanácsok vezetői és képviselői Szarajevóban jöttek össze és határolódtak el az atrocitásoktól. Kifejezték szolidaritásukat az áldozatokkal és zárónyilatkozatukban kijelentették: „Mint vallási közösségek, felismervén saját potenciálunkat a mindannyiunkban lakozó erőszakra, imádkozunk, hogy ez az értelmetlen tett ne váltsón ki válogatás nélküli megtorlást. Elkötelezzük magunkat a jelen konferencia szellemében, hogy a párbeszéd eszközei leszünk, és hogy hozzájárulunk az igazság és béke építéséhez, valamint arra, hogy társadalmaink megbékéléséért dolgozzunk.”

Ebben a szellemben zárandokoltak például együtt örmény és azeri vallási vezetők mindkét háború sújtotta országban. Ezek azok a szimbolikus tettek, a vallások eszközei amelyek mediálni képesek konfliktushelyzetekben, és amelyek a vallások azon kapacitására építenek, amelyek a békét és megbékélést erősítik ahelyett, hogy vallásos bizalmatlanságot és gyűlöletet terjesztenének.

Azt is láttuk, hogy számos ilyen tanácsot egyes európai országokban közvetlenül a krízis begyűrűzése után alapítottak meg, azok ekkor szaporodtak el gombamód. Ezek a vallásközi tanácsok gombaszerűen szaporodtak el. Ez volt a helyzet a nyugat-balkáni háborúkat követően, amelyekben a vallást a nacionalista gyűlölet felfűtésére használták. De ez volt a helyzet a 2001. szeptember 11-i amerikai atrocitások után is. Ezek a változások olyan országokban mentek végbe, ahol a politikai vezetés visszaélt a vallásos konnotációkkal azért, hogy ellenségeképeket gyártson és, hogy kizárjon, marginalizáljon embereket. Bármennyire is fontosak az olyan kezdeményezések, amelyek konfliktusok utóhatásai között vallásközi tanácsok felállítására vonatkoznak azért, hogy a kapcsolatrendszer helyreállítsák, mégis eltűnődik az ember, vajon nem jönnek néha túl későn ezek a kezdeményezések.

Vallások közötti párbeszéd

Nincs alternatívája a vallási közösségek közötti elkötelezett és folyamatos párbeszédnek! Mindazonáltal a „párbeszéd” kifejezést terjedősen használják, és gyakran valamiféle aktivizmus metaforájaként. Mit is értünk „párbeszéd” alatt? Mik egy potenciálisan sikeres és fenntartható párbeszéd feltelei?

Már egy jó ideje, hogy az Egyházak Világtanácsa tantervek kifejlesztésébe fogott az ökumenikus tanítás és ökumenikus párbeszéd végett. Az ebből a folyamatból eredő oktatási útmutató az ökumenikus tanulás és párbeszéd számos „definícióját” adja, amelyek közül egyet én most a vallások közötti párbeszédre szeretnék kiterjeszteni és adaptálni. A vallások közötti párbeszéd és a vallások közötti tanítás így egy olyan folyamatként fogható fel, amelyen keresztül

- különböző csoportok és egyének
- akik mélyen hisznek saját vallásuk hagyományaiban és kultúrájában
- képessé válnak arra, hogy egymással őszintén szembenézzenek adott Isteneik előtt
- mialatt egy közösségként küzdenek
- egyénileg fontos ügyekben
- saját szentírásuk és vallásaik, liturgiájuk hagyományai, valamint globális realitások fényében
- közös tevékenységben és saját hivatásukhoz való hűségben végződve
- az igazságért, békéért és a teremtés egységéért folytatott harcuk során.

Úgy gondolom, hogy ez a definíció, mint heurisztikus alapelv, segít abban, hogy felülvizsgáljunk párbeszédeteket, vagy ilyeneket kezdeményezzünk. Csak, hogy pár karakterisztikus elemet kiemeljek: A párbeszéd nem azzal a szándékkal kezdődik meg, hogy a beszélgetőpartnert megváltoztassuk vagy, hogy feladassuk vele saját meggyőződését vagy hiedelmeit – ahogy ezt már Kiss-Rigó püspök úr is megemlítette előadásában. A párbeszéd a kölcsönös tanulás folyamata. A párbeszéd nem csak azonos gondolkodású emberek vitája. Nem a konfliktus elkerüléséről, hanem az azzal való szembenézésről szól. Nem egy vákuumban történnek, mert csak akkor válnak igazán fontosná, ha valóságos aggodalmakra irányulnak, olyan kérdésekre, amelyek az azokban érintett emberek számára relevánsak. Végezetül pedig, a párbeszédnek célja van. Közös cselekvéshez vezet. Különösképpen ez utóbbira tekintettel van az, hogy a Keresztény Akadémiák létrehozta egy programot „Párbeszéd a Békés Változásért” címmel, amely lefektetett néhány alapvető szabályt a sikeresen megvalósuló párbeszédekkel kapcsolatban, és amely szerte a világon embereket próbál képezni párbeszéd-metodikában, illetve erőszakmentes konfliktusrendezésben.

Ebben a kontextusban látom az Ökumenikus Kartát is, amelyet az Európai Egyházak Konferenciája és az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa 2001-ben írt alá, hosszas, a legnagyobb európai egyházakkal való egyeztetési folyamatot követően. A Karta irányelveket tartalmaz „az európai egyházak közötti növekvő együttműködés” tárgyában, és az alapul fekvő feltevése az, hogy az egyházak különböznek egymástól, és különbözőek is maradnak, de diverzitásukat gazdagságként értékelik, illetve arra való hivatásként, hogy közös felelősséget vállaljanak. Az európai egyházak közös hivatására tekintettel, a Karta arra a pozitív szerepre mutat, amelyet az egyházak tölthetnek be és amelyet be is kell, hogy töltsenek. „Meggyőződésünk, hogy

a kereszténység spirituális öröksége egy felvértező inspirációs és gazdagító forrása Európának. Keresztény hitünk alapján egy humánus, társadalmilag tudatos Európáért dolgozunk, amelyben az emberi jogok és a béke, igazság, szabadság, tolerancia, részvétel és szolidaritás alapvető értékei győzedelmeskednek.” Még egyszer mondom, hogy ezt keresztény nézőpontból írták, de ez ugyanúgy szolgálhat kiindulópontként egy a vallás európai szerepéről szóló vallások közötti párbeszédhez is. Annál is inkább, hiszen a Karta a továbbiakban így fogalmaz: Elkötelezzük magunkat ... „az antiszemitizmus és antijudaizmus minden formájának az egyházban és társadalomban való ellenzése mellett, és amellett, hogy zsidó fivéreinkkel és nővéreinkkel meg erősített párbeszéd lehetőségét keressük ... valamint, hogy a muzulmánok felé tisztelettel viseltessünk, és velük együtt dolgozzunk a közös aggodalmat kiváltó ügyek megoldásán.”

A megtanult leckék

A fenti jó gyakorlatokra és a vallások közötti párbeszéd tapasztalataira építve, szeretnék kiemelni egy pár tanulságot, amelyeket az évek során megtanultunk. Ebben a kontextusban csak négy kifejezett aspektusról szeretnék beszélni:

Wesley Ariarajah, a vallások közötti párbeszéd egyik korai és prominens szószólója úgy beszélt a párbeszédéről, hogy az nem „mentőautó”, hanem „közegészségügyi oktatás és immunizálás”: „Betegszállítást végzünk ott, ahol még jóval a betegség előtt közegészségügyi oktatást és immunizálást kellett volna! ... A párbeszéd nem igazán arról szól, hogy közvetlen konfliktusokat oldjunk fel vele, hanem arról, hogy felépítsük „a társalgás közösségét”, „a szív és elme” közösségét, amely átível radikális etnikai és vallási akadályokon, és ahol az emberek megtanulják a közöttük lévő különbségeket nem fenyegetőnek, hanem „természetesnek” és „normálisnak” látni. Egyszóval, a vallások közötti párbeszédet elsődlegesen megelőző eszközként kell látnunk, mivel gyakran csődöt mond, mint krízis-intervenció mechanizmus. Megelőző eszközként azonban megtérül, akként, hogy összehozza az olyan embereket, akik tényleg ismerik egymást, és akik bízni tudnak a másikban, és nem engedik, hogy a vallást tévesen a konfliktusok fűtésére használják fel. Épp ellenkezőleg, egy elkötelezett vallások közötti párbeszéd és ilyen gyakorlat alapján, a vallás képessé válhat a béke és megbékélés eszközeként betölteni szerepét. Azért hangsúlyozom ezt az aspektust ennyire, mert még mindig nehéz megfelelő forrásokat találni megelőző eszközökhöz. A kormány gyakran csak akkor fedezik fel a vallást, mint a konfliktusrendezés egy fontos dimenzióját, amikor már túl késő. A vallások közötti párbeszédnek, mint megelőző eszköznek minden támogatásra szüksége van, amit csak kapni tud a jóakarató emberektől, a politikától és a kormányoktól.

A vallások közötti párbeszédnek nem kellene a vallási vezetők szintjén megmaradnia, hanem meg kell azt erősíteni az emberek és a helyi közösségek bevonásával. Ezért van az, hogy az Európai Egyházak Konferenciája,

már a nyugat-balkéni háborúk alatt, bevont vallásos újságírókat, tudósokat és helyi szociális munkásokat a kerekasztalokban és a békeépítés erőfeszítéseibe. A háború után, a helyi közösségeket erőszakmentes konfliktusrendezési, valamint a mások, különböző hithagyományokban és élethelyzetekben betöltött szerepével kapcsolatos teológiai reflexiót tartalmazó képzésekben tette tevékenyvé. Sok jó példa van Európában helyi ökumenikus közösségekre, akik példát mutatnak a közös munkálkodásban a növekvő szegénységet, az egyes társadalmi csoportok marginalizációját, vagy a menekültek és szegények integrációját célzó projekteken. Amennyiben a vallások közötti párbeszédnek minden szinten meg kellene valósulnia, akkor magától értetődő, hogy a vallások közötti párbeszédet a valláson belüli párbeszédnek is kísérnie kell.

Én elsőként és leginkább a vallási közösségek eredeti feladatának tekintem a vallások közötti párbeszéd kezdeményezését. Ők azok, akiknek meg kell találniuk a megfelelő struktúrákat (mind a helyi, mind a globális szinten), a megfelelő ütemet és a megfelelő tartalmat a párbeszédekhez, a fent leírt értelemben. Szkeptikus maradok a politikai és kormányzati kísérletekkel szemben a vallások közötti párbeszéd kezdeményezésére és strukturálására. Ha a vallások közötti párbeszéd politizálódik és/vagy célkitűzéseit külső erők határozzák meg, akkor általában nem lesznek fenntarthatóak és példamutatók, különösen akkor nem, ha konfliktushelyzet adódik. A kormányok azonban valóban szerepet játszanak a vallások közötti párbeszéd támogatásában – mégpedig ott, ahol azt maguk a vallási közösségek kezdeményezték –, illetve a tolerancia, a pluralizmus és megbékélés adott társadalomban való támogatásában.

Ezen felül, a kormányoknak fontos szerepe van még abban, hogy teljességében megvalósítsák a vallás, a lelkiismeret és a hit szabadságát, mint a vallások közötti párbeszéd megtörténének előfeltételét. Azért, hogy a párbeszéd sikeres lehessen, elengedhetetlen, hogy a vallási közösségeknek, legyenek akár többségiek vagy kisebbségiek vagy „hagyományos” vallások, elegendő tere van ahhoz, hogy vallásukat nyilvánosan gyakorolhassák, illetve, hogy jogilag biztosítsák számukra az esélyegyenlőséget.

Vallás a közzsférában

Arra kértek, hogy tekintsem át a vallás szerepét a közzsférában, amelyre csak nagyon röviden leszek képes. A vallás egyre változó társadalmi szerepével és képével kapcsolatos kutatás könyvtárakat tölt meg mára, és a konferencia számos más előadója fog erről beszélni majd. Míg eddig a vallások közötti kapcsolatokról beszéltem, egy belső perspektívából, most, a vallás közzsférában betöltött szerepére tekintve, a perspektíva változik, külső nézőponttá: Hogyan tekintenek a vallásra a társadalomban, és hogyan reagálnak a vallások (vallási struktúrák) a folyton változó környezetre. Ennek természetesen, a vallások közötti párbeszédre is vannak negatív mellékhatásai.

Biztos vagyok benne, hogy a történészek 10-20 év múlva majd visszatekintenek ezekre az időkre, mai találkozásunk idejére, és arra a következtetésre jutnak majd, hogy a 21. század korai évtizedeit a vallás közszférában betöltött szerepének markáns változása fémjelezte. Ennek sok tünete van számos európai országban. Erős tendenciák vannak a vallás közszférában betöltött szerepének visszaszorítására és a vallási közösségek „önmeghatározásának” vitatására.

Ezen fejlődés okai számosak és úgy tűnik, kölcsönösen erősítik egymást. Bizonyosan, az olyan atrocitások, mint a 2001. szeptember 11-i támadások, valamint a vallási fundamentalizmus mindehhez hozzájárulnak, de ugyanúgy a korábban látszólag homogén összefüggésekben az új vallási mozgalmak jelenléte is (amelyre néha idegenkén, néha veszélyesként tekintenek). Az antiklerikális és humanista szervezetek jóval militánsabb megközelítése szintén fontos szerepet játszott ebben. Minél jobban védekeznek a „hagyományos” vallási közösségek mások felett és mások ellenében meglévő befolyásuk védelme érdekében, annál inkább felgyorsulni látszik a szekularizáció. Különleges kihívás a „hagyományos” vallási közösségeknek, hogy teológiailag reflektáljanak saját szerepükre az egyre plurálisabb társadalmakban. A társadalmak számára pedig kihívás, hogy a vallások számára teret nyissanak annak gyakorlására és a közös jóhoz való hozzájárulásra, akár magánúton, akár nyilvánosan, egyedül vagy másokkal egy közösségben. Minden kísérlet, amely a vallás magánszférába való visszaszorítására kudarcba fulladtnak ítélt, illetve arra, hogy egyre több fundamentalista válaszreakció eredjen belőlük.

Amikor az Európai Egyházak Konferenciája és annak Egyház és Társadalom Bizottsága az elmúlt évek során a vallás közszférában betöltött szerepén gondolkodott, akkor a vita kiindulópontja a német gondolkodó, Jürgen Habermas, egyik fogalma volt, aki a vallás „poszt-szekuláris társadalomban” betöltött szerepéről beszélt. Habermas szerint a ma, szekularizációs folyamaton átesett társadalmakban abban látja a vallás szerepét, hogy e komplex és ráció-vezérelte társadalmaknak értelmet tud adni. Ahhoz, azonban, hogy a vallás e szerepét be tudja tölteni, három követelménynek kell megfeleljen. Követnie kell a modern alkotmányos jogállam szabályait, meg kell békélnie a ráció és tudomány prerogatíváival, és meg kell oldania a vallások közötti konfliktusokat, párbeszéd és nem erő útján. Úgy tűnik nekem, hogy Habermas megközelítése, amelyet 2001 óta továbbfejlesztett, számos fent hivatkozott dimenzióra igaz, és azokat gyümölcsöző kapcsolatba hozza egymással.

A vallási közösségek és az EU intézmények közötti párbeszéd

Most különösen érdekes lenne, hogy pár rövid reflexiót hallgassunk meg, illetve sikeres párbeszédet tapasztalatait a vallás modern (poszt-szekuláris?) társadalmakban betöltött szerepével kapcsolatosan. Ezeket heurisztikus elvekként használhatnánk ahhoz, hogy az EU intézményeivel folytatott párbeszédet áttekintsük. Mivel Hölvényi államtitkár úr fog erről beszélni,

én pusztán arra korlátozom magam, hogy dióhéjban összefoglalom előzetes megállapításaim.

Az Európai Unió, jelenlegi formájában, a Lisszaboni Szerződésen alapszik, amely 2009. december 1-én lépett hatályba. A Szerződés elsőként ismeri el a hit- és meggyőződésbeli közösségek szerepét. Az EUMSZ 17. cikkében azt olvashatjuk, hogy „Elismerve identitásukat (ti. mint egyházak, vallási szervezetek és közösségek, filozófiai és nem-felekezeti szervezetek) és különleges hozzájárulásukat, az Unió nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédet tart fenn ezekkel az egyházakkal és szervezetekkel.” Szinte e trend ellenében, evidens, hogy az EU intézményei nem kívánják a vallást a magánszférába szorítani. Épp ellenkezőleg, az EU elismeri a hit és meggyőződésbeli közösségek identitását és különleges hozzájárulásukat a közszférában, illetve az európai integrációs folyamat, mint a II. világháború utáni béke- és megbékélési terv, promotálásában.

Számos mechanizmus van működésben (sok már jó ideje) azért, hogy megvalósítsa a vallási közösségek és az EU intézmények „nyílt, átlátható és rendszeres” párbeszédét, úgy mint vallási vezetők magas szintű találkozóit az európai intézmények elnökeivel, úgy mint közös ügyekről folytatott párbeszéd szemináriumokat és a munkacsoportok szintjén zajló rendszeres találkozókat vallási képviselők és közszolgák, valamint az EP tagjai között.

Az Európai Unió megközelítésében azonban szekuláris project marad és, alkalmanként, nehézsége akad a vallás kezelésében. A vallási közösségek és az EU intézmények közötti párbeszéd ezért még mindig kísérleti fázisban van. Ahelyett, hogy lényegében új struktúrákat állítanának fel a „nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédre”, szükséges, hogy közelebbi pillantást vessünk ezen párbeszéd „kultúrájára” úgy, hogy egy potenciálisan sikeres párbeszéd kritériumait alkalmazzuk. Ha így teszünk, akkor úgy tűnik nekem, hogy a jelenlegi párbeszédet nagyon is az intézmények vezetik, „kezelni” akarván a vallást, ahelyett, hogy az két azonos talajon álló partner találkozása lenne. A „vallás kezelése” egy olyan megközelítéshez is elvezet, amely a konfliktus elkerülésével próbálkozik, ahelyett, hogy szembenézne azzal. Az is nagyon evidens, hogy ebben a párbeszédben a vallási közösségek és az EU intézmények nagyon eltérő nyelvet és eltérő időszemléletet használnak, amely nem mindig teszi könnyűvé az egymással való kommunikációt. Ami a párbeszéd kultúráját illeti, van még helye a fejlődésnek, de ez még sok más párbeszédre igaz.